

ВІЙНА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ФЕНОМЕН У МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 1(28), с. 79–84

Крізь призму аналізу наукових підходів, що були і залишаються актуальними для дослідження міжнародних відносин та світової політики, спробуємо дати оцінку ролі та значенню війни, її історичної та політичної місії у міждержавних відносинах як минулого, так і сучасності.

На сьогодні аналіз взаємодії демократії та війни потребує більш детального дослідження через пов'язаність глобалізації та процесу поширення демократичної форми організації публічної влади в багатьох країнах, що належать до загально-уніфікаційного тренду у світі. Тож проаналізуємо цю взаємодію, що дасть змогу визначити особливості феномена війни в сучасній глобалізованій суспільно-політичній організації світу, її вплив на життя сучасного суспільства.

Питання війни та її взаємодії як із соціумом, так і з різними державними утвореннями турбувало людство впродовж усіх століть. Вивченню цього питання присвятили науковці різних епох та народів, а саме: Х. Хофмайстер, М. П. Требін, К. С. Гаджиев, А. П. Циганков, В. Максименко та ін.

Особливої ваги набуває специфіка розуміння зв'язку політичної реальності та війни. Протягом історії теоретики та філософи війни по-різному інтерпретували таку кореляцію: для одних війна була невідворотною складовою суспільно-політичного процесу, для інших вона протиставлена політиці. Питання взаємної обумовленості політики та війни набуває своєї актуальності, оскільки гостро постає питання взаємодії економічної, культурної, соціальної складових людського буття із військовою та військовою сферою. Дуже важливим аспектом, що визначає динаміку перетворень у світі, є примат економіки над політикою, що є характерною рисою західних суспільств (таласократичних). Втрата політикою свого визначального статусу обумовлює складність створення дієвих регулюючих важелів, що могли б впорядкувати механізми та рамки застосування збройного насилля.

“Війна — продовження політики іншими засобами” — цей афоризм К. Клаузевіца лежить в основі розуміння взаємозв'язку між політикою та війською в багатьох сучасних науковців [5, 864].

Він зазначає, що за певних умов політика як певний спосіб керівництва, спрямовування загального курсу, може бути заміщена граматикою війни, що тим самим зробить війну сутністю та логікою політики загалом. Хофмайстер справедливо зазначає, що війна спрямована на досягнення перемоги, що повністю (інколи менш явно) суперечить політичним цілям [1, 288].

Однак не можна не розуміти зміни сучасних реалій. Хоча насправді мир є метою політики (треба, однак, враховувати вигідність миру для того, або іншого суб'єкта політики), і цілком логічним є припущення, що перемога набуває змісту лише виходячи з миру, необхідно визначити соціально-політичну роль війни в глобалізованому світі з наявними і притаманними сьогодні трансформаціями. Війна сьогодні використовується не тільки як засіб досягнення зовнішніх цілей держав. Керівництво США активно використовує наявність “загрози світового тероризму” для активного обмеження політичних прав і свобод своїх громадян (*Patriot Act*). Війни, що ведуть США, переслідують і більш важливі завдання, передусім це культурна реінтеграція американського суспільства, економічна та політична доцільність тощо.

М. ван Кревельд зазначає, що політичні мотиви зумовили застосування війни як інструмента саме політики лише в епоху Просвітництва. До наполеонівських воєн в часи античності, середньовіччя і в ХХ ст. війна не мала такої жорстокої

детермінації політикою. А основою цих війн були мораль, релігія, боротьба за існування окремих народів.

Виходячи з аналізу результатів Першої світової війни Людendorф сформулював окремі базові положення тотальної війни, війни, за якої не політика формулює завдання у війні, мобілізує громадян тощо, а коли сама війна стає головною детермінантою усіх соціальних процесів у суспільстві, перетворюючи його (суспільство) на суцільну армію. Не політика направляє війну, а війна має стати головним джерелом формування політичного курсу. “Війна та політика служать життєзабезпеченню народу, але війна є найвищим виявом народної волі до життя. Тому політика має служити веденню війни” [1, 112].

Адже у будь-якому законі немає жодного змісту, якщо за ним не стоїть фактор сили. Сучасні кризові явища в міжнародному праві лише доводять ці ж закономірності на міждержавному рівні.

Виходячи з подібної логіки можна зазначити, що постійна боротьба, яка притаманна суспільствам, є не тільки чимось екстраординарним, але навпаки, цілком нормальним явищем, яке для власної користі приховується безпосередніми носіями влади. Звідси, війна, що лягла в основу політики, створила її механізми і начебто через монополізацію легітимного насилля в межах повноважень держави виключила себе як явище внутрішньополітичного процесу, не тільки не зникла, а продовжуючись у “підпіллі”, в мирний час, стає, можливо, кристалізацією самої сутності силових взаємовідносин, якими пронизане суспільство, у вигляді, в тому числі, і громадянської війни як чи не найнебезпечнішого явища в політичному житті окремих спільнот. У глобальному світі, що характеризується розмиванням державних кордонів, інтернаціоналізацією злочинності та наркоторгівлі, поширенням тероризму та ЗМС тощо, загострення вже наявних збройних конфліктів, поява нових стають виявом цієї прихованої боротьби. А послаблення інструментів контролю за нею (головним чином держав) призводить до все більшої кристалізації та поширення воєн як достатньо відчутної світової тенденції.

Торкаючись міжнародної політики К. Шмітт зазначає, “що війни, які ведуться в ім'я людства, не є спростуванням цієї простої істини, але мають лише особливо яскраво виражений політичний зміст. Якщо держава в ім'я людства бореться зі своїм політичним ворогом, то це не війна людства, але війна, для якої певна держава намагається в протилежність своєму військовому противнику

окупувати універсальне поняття, щоб ідентифікувати себе з ним (за рахунок противника), подібно тому, як можна зловживати поняттями “мир”, “справедливість”, “прогрес”, “цивілізація”, щоб вимагати їх для себе та відмовити в них ворогу. “Людство” — особливо підходящий ідеологічний інструмент імперіалістичних експансій, і в своїй етично-гуманітарній формі це специфічний засіб економічного імперіалізму” [6, 50].

Важко не погодитися з тим, що виходячи з логіки К. Шмітта, держава як форма самоорганізації людей виходить із самої природи політичного як виявлення конфліктного начала та дихотомії “друг-ворог”. Кожна конкретна держава може існувати лише в її співвідношенні з іншими державами або в системі держав. Можна сказати, що існування однієї, кількох, багатьох держав є необхідною і достатньою умовою для існування кожної конкретної окремо взятої держави. Якщо всередині окремої держави політика є результатом зіткнення інтересів різних конфліктуючих груп, суспільних станів, класів у межах даної держави, то на міжнародній арені антиподом-ворогом виступає головним чином інша держава або держави. Тому й не може бути якоїсь універсальної держави. К. С. Гаджиев з цього приводу зазначає: “Якщо гіпотетично допустити таку перспективу, то це означало б також елімінацію політики взагалі, у тому числі і міжнародної політики. Виключення воєн і конфліктів із життя суспільства, що, як показує відома нам історія людства, не має під собою жодних підстав” [3, 465].

Цілком справедливим було б зазначити, що війни саме епохи модернізму відзначалися своїм міждержавним змістом. Як вже зазначалося, держава була чи не єдиним суб'єктом ведення війни. Створення та утвердження національних держав певним чином, можливо, навіть загострила міждержавні протистояння.

Подібні конфлікти сьогодні стають звичним явищем. Неспроможність їх подолання накладає відбиток на загальне розуміння ролі держави у внутрішній політиці. Їх гострота та руйнівні наслідки для народу як культурної та історично обумовленої єдності має жахливі результати. Будь-яка форма внутрішньополітичного збройного конфлікту (терор, партизанський рух, фронтальні регулярні збройні дії) в сукупності з його (конфлікту) складною соціально-економічною, політичною, культурною та релігійною детермінованістю має дуже реальні можливості трансформуватись у в громадянську війну як найвищу за інтенсивністю форму збройної боротьби в межах окремого суспільства. Некерованість

війни єдиним державним суб'єктом, непідпорядкованість її міжнародному праву без сумніву перетворює її на головну загрозу в сучасному світі, який і без того переповнений конфліктами низької інтенсивності внутрішньодержавного змісту. Демократія як найбільш гнучка форма організації суспільства не тільки не усуває цієї проблеми, а й певним чином сприяє її загостренню. Політичний плюралізм за наявності глибинних протиріч у межах самої держави може стати не фактором розвитку, а причиною занепаду. Приклад постсадамівського Іраку є більш ніж показовим (Афганістан також).

Демократичні механізми, що мали б врегулювати подібні потенційно гострі ситуації, не виконують покладених на них сподівань. У світлі розмивання під впливом глобалізації реальних важелів впливу держав на внутрішню політику, а також в рамках глобалістичного проекту США (Заходу) як явища, що має виключно суб'єктивну природу, громадянські війни, внутрішньополітична нестабільність залишаються чи не найскладнішими явищами глобального світу.

Ерозія міжнародного правового порядку через об'єктивні та суб'єктивні світові зміни посилює значення держави у захисті власного населення, його інтересів. Неefективна діяльність міжнародних організацій та їх нездатність повною мірою гарантувати безпеку в межах норм наявного міжнародного права країнам-учасникам, змушує їх (держав) посилювати свою військову, а з нею і політичну могутність з метою протистояння викликам сучасності. Це робить державу і невід'ємним елементом сучасної військово-політичної безпеки світу. У цьому контексті постає низка проблем певного культурного та ідеологічного сприйняття держави, її особливостей та значення, форми організації.

У своїй статті "Криза ідеї Демократичного світу" П. Циганков вказує на те, що серед дослідників-міжнародників з середини 1990-х стала популярною ідея демократичного світу: демократії не вступають одна з одною у збройну конфронтацію та вирішують наявні протиріччя виключно мирним шляхом. Він пише: "На Заході даний постулат породив масу літератури та міцно утвердився в середовищі ліберального істеблшменту" [4, 49]. Однак, історія останніх кількох років (збройні конфлікти в Югославії, Афганістані та Іраку) показує, що воюють демократії не менш завзято, ніж авторитарні та тоталітарні режими. Навіть якщо демократична держава і не бере участі у безпосередніх військових діях, вона через загальну підтримку магістрального напрямку виконує роль

опосередкованого суб'єкта збройних дій (наприклад, країни Балтії під час війни в Іраку). Подібна ситуація змушує звернутися до основних положень теорії демократичного світу (далі ТДС). Прибічники ТДС переваги демократії формують так: 1) з плином часу демократії створюють норми взаємної довіри та взаємоповаги, що визначають процеси прийняття їх рішень стосовно одна одної; 2) демократії створюють обмеження та стримування, що є невід'ємною частиною демократичного прийняття рішень: а) роль громадської думки; б) політичні партії та групи інтересів, що виконують схожі функції протидії тенденції вирішувати міжнародні питання збройним шляхом; 3) сама процедура прийняття рішення в демократичному суспільстві – публічна змагальність та відкритість цього процесу – запобігає крайнощам та налаштовує лідерів держав на компроміси. Усі ці положення, що виокремлені в статті П. Циганковим, є доволі логічними, однак вони сильно віддаляються від реальності та набувають рис релігії (догматичність). Крім того, в певному сенсі демократія протиставляється державі (її сутності), що нерозривно пов'язана з війною [4, 43–47].

На хибність ТДС вказують як представники політичного реалізму, так і конструктивізму. Свою критику ТДС реалісти ведуть за такими напрямками:

1) вони піддають сумніву саму емпіричну базу, на основі якої було сформульовано тезу про миролюбність демократій відносно одна одної. Реалісти звертають увагу на суперечності, що існували в практиці розвинених демократій Заходу і ледь не призвели до збройних зіткнень. (Загроза британської інтервенції у США в 1861 р., Венесуельська криза між Великобританією та США у 1895–1896 рр., франко-британська криза навколо Фашоди та Рурська криза між Францією та Німеччиною в 1923 р.);

2) дії "молодих демократій" – держав, що перебувають у процесі зміцнення нещодавно створених демократичних інститутів: вони ведуть себе більш агресивно, ніж стабільні авторитарні режими. Не виключаючи можливості "природного миролюбства" зрілих демократій, реалісти вважають, що демократизація слабких молодих держав майже невідворотно породжує войовничий націоналізм, що веде до агресивності та воєн;

3) більше того, недемократичні держави можуть бути доволі миролюбними. Історія дає приклади, коли авторитарні лідери в соціалістичних країнах другої половини минулого століття дуже послідовно вели лінію запобігання війнам із сусідами, нерідко погоджуючись заради цього на болісні для себе

територіальні рішення (Угорщина, Румунія, Польща та ін. наприкінці 1940-х років);

4) важливим напрямом критики реалістів ТДС — спростування самої її логіки. Вказується, що навіть якщо демократії і демонструють миролюбність, то це не через притаманні їм нормативні та інституційні обмеження. Скоріше, наполягають реалісти, їх поведінка пояснюється конкретними обставинами військово-стратегічного змісту.

Важко з цим не погодитися, бо в історії демократії факти порушення норм ліберального миролюбства, що були зумовлені пошуками економічного зиску або намаганнями створити додаткові гарантії для національної безпеки, були і є явищем доволі поширеним.

Коментуючи поведінку “демократій” на міжнародній арені, П. Циганков цілком слушно зазначає: “Важливо, що демократичні держави, якщо це було їм вигідно з економічних або військових міркувань, не зупинялися перед дестабілізацією деяких демократичних режимів. Епоха біполярної конфронтації має чимало прикладів, коли демократична держава (США) сприяла “демократичній” ліквідації ліводемократичних режимів з метою стримування радянського впливу. Саме таким чином повалювалися цілком законні та демократично обрані уряди в Чилі (1973), Ірані (початок 1950-х років) або Індонезії (середина 1960-х років)” [4, 54]. У цьому контексті ліберальну демократію можна інтерпретувати як таку, що на передньому плані має свою ліберально-економічну сутність та інтереси, а на другому вже права людини, свободу тощо.

На завершення аналізу міжнародної ролі демократії у контексті можливості подолання воєн слід звернути увагу на ще кілька моментів її миротворчості. За словами П. Циганкова: “Цілком очевидно, що з позицій конструктивізму потребують нового розуміння не тільки поняття “демократія”, а й терміни “мир” та “війна”. З одного боку, сьогодні “війна” виступає не тільки як пряме збройне зіткнення держав, а й як прихована війна — санкціоновані “демократіями” поставки зброї рухам, що протистоять урядам, повалення яких бажають США. У цьому сенсі відома роль американських спецслужб підтримці талібів у Афганістані (1993–1997), який пізніше став базою міжнародного тероризму. З другого боку, демократії розвинули могутні військово-промислові машини та є найбільшими експортерами зброї на світові ринки. Проекція понять демократії та миру із одного культурного контексту на інші є результатом етноцентричного погляду на світ” [4, 54].

Отже, демократії самі по собі навряд можуть гарантувати мир та стабільність у світі. Не устрій та особливості внутрішньої будови держав визначають міжнародні конфлікти, а, в загальному розумінні, їхні інтереси.

Відносно внутрішніх механізмів демократій у контексті глобальних та локальних воєн, то слід зазначити, що й тут демократії набувають рис інструменту доволі відкритого насилля (навіть якщо воно і потрібно — демократія перестає існувати). Зазначені вище аргументи лібералів у сфері контролю громадськості за рішеннями, що стосуються війни, насправді не повною мірою відповідають істині. Слід враховувати, що громадська думка не обов'язково є раціональною, може цілком підтримувати війну, особливо якщо вона буде за межами власної країни. Також не слід забувати, що війна є прибутковою акцією не для всього населення, а тільки для деяких його прошарків. Часто війна не тільки мобілізує населення ідеологічно та політично, а й виявляється для нього вигідним економічно, створюючи нові робочі місця.

На думку А. Тойнбі, у будь-якому співтоваристві, яке включає в себе дві або й більше держави, завжди існує тенденція впливати на зміну балансу сил через систему постійних регуляторів. Зростання могутності тієї або іншої держави робить необхідним для інших держав співтовариства застосовувати різні засоби для протидії потенційному гегемону, у тому числі і військовими. Дипломатичні засоби часто виявляються неефективними в умовах зростання домагань тієї або іншої держави. Війна стає домінуючим інструментом з підтримки політичного балансу сил у світовому співтоваристві. Є війни загальні та окремі. Загальні відрізняються тим, що втягують у військові дії якомога більше учасників світового співтовариства. Зростання могутності однієї держави, що має намір змінити існуючий баланс сил, призводить до формування міжнародної напруженості. А це призводить до формування військово-політичних союзів проти країни-гегемона. Частковим вирішенням цієї проблеми стає велика війна. Вона лише деякою мірою вирішує наявні суперечності, які зберігаються і після неї. Короткостроковий мир, що склався після завершення великої війни, за Тойнбі, не задовольняє більшість країн, тому відбуваються “додаткові війни”. Саме вони сприяють розв'язанню глибоких суперечностей, що виникають у міжнародних відносинах. А. Тойнбі вказує на те, що після закінчення цих воєн настає етап загального миру. Закінчується він появою нової країни-гегемона.

Кожен історичний цикл містить у собі чотири фази. Фаза “зростання гегемонії” пов’язана із зростаючим числом гострих конфліктів, у тому числі і військових, зумовлених прагненням окремих держав зруйнувати сформовану систему світоустрою, здійснити переділ сфер впливу і захопити світове лідерство. Фаза “перемоги” характеризується відходом від ролі світового лідера держави, яка виявилася нездатною утриматися на світовому політичному олімпі, і зміною світового лідера. Фаза “абсолютного домінування” припускає досягнення економічного панування державою — світовим лідером. У цей період можливі тільки локальні конфлікти за участю гегемона. Фаза “втрати гегемонії” характеризується зростанням конфліктності у світовому співтоваристві, насамперед між гегемоном та його потенційними спадкоємцями. Ця стадія найбільше характерна для наявного сьогодні у світі політико-економічного порядку.

Саме війна виступає формою вираження конфліктності міжнародних відносин та формою їх вирішення.

Поступова всезростаюча конкуренція держав у межах капіталістичної системи ставить питання про загострення боротьби за ринки збуту продукції, обмеженість природних ресурсів і зростання попиту на нафту й газ у наступному десятилітті, питання про контроль над ними.

США як світовий гегемон є безперечним лідером за темпами зростання витрат в оборонній сфері. Згідно з шестирічною військово-бюджетною програмою фінансування Міністерства Оборони США на 2004–2009 рр., за шість років зазначеного періоду Збройні сили США отримали понад 3 трлн доларів [2, 9].

Отже, можна зробити кілька висновків: по-перше, війна як соціальне явище онтологічно пов’язана з політикою та суспільними процесами; вона як детермінована ними, так і детермінує їх з можливістю перетворитися на “логіку політики”; по-друге, конфліктна сутність соціальних процесів характерна для всіх рівнів суспільної організації людства (додержавного, державного, наддержавного), це впли-

ває на особливості перебігу воєн різних рівнів та їх взаємної обумовленості, яку необхідно враховувати в прийнятті політичних рішень, що пов’язані з можливими збройними діями; по-третє, головними суб’єктами воєн (сучасних, звісно, також) є держави, які, в цілому можна погодитися, онтологічно пов’язані з війною як способом вирішення міждержавних відносин (у межах держави цю функцію виконує суверенна влада); по-четверте, на даний момент у світі не існує загальносвітового авторитету, або наднаціональної інституції, рішення яких були б обов’язковими для всіх суб’єктів міжнародної політики (наявні універсальні міжнародні та регіональні організації неспроможні за такого формату функціонування вирішувати глобальні проблеми сучасності, у тому числі і проблеми війни та миру); по-п’яте, у сучасній міжнародній політиці, як і внутрішньодержавній, фактор сили зберігає свою актуальність, а з урахуванням процесів глобального переозброєння серед держав при паралельному збільшенні та поглибленні об’єктивних та суб’єктивних загроз можна дійти висновку (хоча і без конкретних наслідків на даний момент) про якісне зростання його ролі.

Література

1. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль. — СПб.: ИЦ “Гуманитарная академия”, 2006. — 288 с.
2. Требін М. П. Концепція “10–30–30”. Які війни ймовірні в першій чверті XXI століття // Політика і час. — 2006. — № 1 — С. 3–17.
3. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: Учеб. для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп.:— М.: Логос, 2002. — 432 с.
4. Цыганков А. П., Цыганков П. А. Кризис идеи “демократического мира” // Междунар. процессы. — 2005. — № 3. — С. 43–47.
5. Клаузевец К. О войне. — М.: Изд-во Эксмо; СПб.: Terra Fantastica, 2003. — 864 с.
6. Максименко В. Глобализация: риторика, идеология, реальность. — Режим доступа: <http://www.lestvitsa.dp.ua/absolut/showarticle/php?id=65&ref=ap>

Проблема війни актуалізована в політичному житті суспільства в глобальному світі. Війна не є зовнішньою щодо конкретного суспільства. Вона зустрічається і в середині окремих, дуже різних спільнот.

Проблема війни актуалізована в політичній житті суспільства в глобальному світі. Війна не є зовнішньою щодо конкретного суспільства. Вона зустрічається і в середині окремих, дуже різних спільнот.

The name and content of this article are directed on actualization of the problem of war in political life of society in the global world. War is not external in relation to concrete society. It happens even in separate and different communities which are completely unlike at first sight.

Надійшла 2 лютого 2011 р.